

УДК 343.232

Г.В. Федотова,

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
начальник науково-організаційного відділу
ДНДІ МВС України

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК ЯК ВИД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Шляхом проведеного в роботі аналізу родового (дочірнього) поняття “кримінальне правопорушення” охарактеризовано видові поняття “злочин” та “кримінальний проступок”. Розкрито усвідомлення сутності явища кримінальний проступок” у кримінально-правовій науці. Сформульовано позиції щодо визначення кримінального проступку за його характеризуючими елементами. Запропоновано розглядати кримінальний проступок як самостійний вид кримінального правопорушення, що вирізняється меншим ступенем суспільної небезпеки.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, злочин, кримінальний проступок, кримінальне процесуальне законодавство, кримінальне законодавство.

Путем проведенного в работе анализа родового (дочерного) понятия “уголовное преступление” охарактеризованы видовые понятия “преступление” и “уголовный проступок”. Раскрыто осознание сущности явления уголовного проступка в уголовно-правовой науке. Сформулированы позиции касательно определения уголовного проступка по его характеризующим элементам. Предложено рассматривать уголовный проступок как самостоятельный вид уголовного правонарушения, который отличается меньшей степенью общественной опасности.

Ключевые слова: уголовное преступление, преступление, уголовный проступок, уголовное процессуальное законодательство, уголовное законодательство.

Through the analysis carried out in the work of the generic (subsidiary) concept of “criminal offense”, the types of concepts “crime” and “criminal offense” are characterized. Understanding of the essence of the phenomena of “criminal misconduct” in criminal science is revealed. Several positions on the definition of a criminal mistake in its characterizing elements are formulated. It is proposed to consider a criminal mistake as an independent form of a criminal offense, which is characterized by a lower degree of a social danger.

Keywords: criminal offense, crime, criminal offense, criminal procedural law, criminal law.

Із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі – КПК), крім “злочину”, єдиного до цього моменту, злочинного, суспільно-небезпечного та винного діяння, за яке може наставати кримінальна відповідальність, з’являється таке поняття як “кримінальний проступок”, що вирізняється меншим ступенем суспільної небезпеки, спрощеною процедурою притягнення до відповідальності, а також більш м’яким покаранням. Крім того,

КПК запроваджено поняття “кримінальні правопорушення”, що охопило всі кримінально-карані діяння, які, так би мовити, поділяються на злочини та кримінальні проступки. Таким чином, поняття “кримінальне правопорушення” фактично посіло місце родового (дочірнього) поняття для позначення виключно видових понять “злочин” та “кримінальний проступок”. Натомість, щодо норм матеріального права – Кримінального кодексу України 2001 р. (далі – КК) відповідних структурованих змін до сьогодні не відбулося. Такі дії неможливо здійснити автоматично або механічно, оскільки лише формальна заміна терміну “злочин” на термін “кримінальне правопорушення” призведе до колізії між окремими положеннями КК. Так, наприклад, перейменування розділу XVI “Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж і мереж електрозв’язку” Особливої частини КК, шляхом механічної заміни терміну “злочин” на “кримінальне правопорушення” не містить змістової відповідності, оскільки жодного кримінального проступку (вид кримінального правопорушення, який полягає у суспільно небезпечній поведінці, що посягає на об’єкти кримінально-правової охорони, яка заподіює або може заподіяти незначну шкоду) розділ XVI Особливої частини КК (у редакції проекту) не містить. Тому, безумовно, передовсім доцільно визначити поняття “кримінальний проступок” та приділити увагу диференціації окремих видів діянь, які належатимуть до цієї категорії.

Визначення понятійного апарату та дослідження категорії кримінального проступку в доктрині кримінального права має здійснюватися через аналіз закріпленого в кримінальному процесуальному законодавстві дочірнього поняття “кримінальне правопорушення”, яким охоплюється як злочин, так і кримінальний проступок [1].

Зробимо спробу розкрити сутність поняття “кримінальне правопорушення” через визначення складових цього явища.

“Злочин” – одна з фундаментальних категорій кримінального права, ключове для цієї галузі права поняття, покладеного в основу всіх інших кримінально-правових понять та інститутів. Утворене це слово з іменника “зло” і дієслова “чинити” та означає “вчинення зла”, “вчинене зло” [2, с. 267; 3, с. 605]. Злочин, як і будь-яке інше правопорушення, – вчинок людини, до того ж за своєю сутністю є посяганням на ті відносини, що склалися в суспільстві, відбивають його найбільш важливі інтереси, унаслідок чого охороняються законом про кримінальну відповідальність.

Похідним від злочину є поняття злочинності. У лаконічному вигляді злочинність – соціальне явище, процес, стан, закономірність і вся сукупність вчинюваних злочинів. Я.І. Глинський [4, с. 32] вважає “злочин” і “злочинність” поняттями релятивними (відносними), конвенціональними (договірними), які частково відбивають деякі соціальні реалії. Для розуміння природи злочинності, наголошує І.І. Карпець [5, с. 87], важливо мати на увазі, що вона відображає особливі суперечності й деформації соціального буття. Певною мірою вони мають рацію, суспільству властиво визначати злочинність і караність діяння, не турбуючись при цьому про наслідки. Так, за радянських часів у 30-ті рр. ХХ ст. був період, коли за абортів дитини наставала кримінальна відповідальність [6], згодом кримінальну відповідальність вагітних за вчинення абортів скасували й передбачили лише для осіб (у тому числі лікарів), які роблять аборти поза лікарнями або іншими лікувальними закладами [7; 8]. За часів незалежності нашої держави таким прикладом може слугувати прийняття Закону України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення

відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією” від 12 січня 2006 р. № 3316-IV, яким скасовано кримінальну відповідальність особи за систематичне заняття проституцією (надання сексуальних послуг) і встановлено відповідальність за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК України) [9]. Однак постає питання щодо суспільної небезпеки цього діяння. Вона не може з’являтися і зникати з волі законодавця. Визначення певної поведінки людини як злочинної (криміналізація діяння) чи виключення її з кола злочинних діянь (декриміналізація діяння) є безперервним процесом оцінки відповідності чи невідповідності цієї поведінки суспільному розвитку.

Суспільна небезпека, на думку деяких учених, є соціальною властивістю, характерною лише злочинам [10; 11, с. 74; 12, с. 8].

Разом із тим висловлюються думки про єдність усіх правопорушень, у тому числі й злочинів, яка полягає в соціальній природі – їх суспільній небезпеці, а відмінність зумовлюється лише різним ступенем цієї суспільної небезпеки [13; 14; 15; 16, с. 17; 17; 18, с. 115].

Злочинам притаманна найбільша небезпека, зумовлена об’єктом посягання, характером і тяжкістю шкоди, способом вчинення діяння, формою і ступенем вини, мотивами і метою, а також усіма іншими об’єктивними й суб’єктивними ознаками. Однозначних думок щодо поняття та змісту суспільної небезпеки діяння немає. Під суспільною небезпекою діяння розуміють матеріальну ознаку (внутрішню властивість) злочинного діяння, яка розкриває його соціальну сутність, закріплену в законі, та має правове значення.

Ступінь суспільної небезпеки зумовлюється наявністю або відсутністю певних ознак, які позначаються на суспільній небезпеці, при цьому ні законодавець, ні орган, який застосовує закон, не мають можливості вплинути на суспільну небезпеку діяння. Тобто небезпека властива діянню не тому, що його хтось так оцінив, а через те, що за своєю внутрішньою сутністю воно суперечить нормальним умовам існування цього суспільства й посягає на охоронювані законом суспільні відносини. Наприклад, несплата боргу боржником – це цивільні правовідносини, але, якщо розглянути детально та з’ясувати, що намір на привласнення коштів сформувався задовго до того, як вони були позичені, це вже утворює склад злочину – шахрайство.

Щодо системи суспільної небезпеки висловився С.В. Ківалов [19] у контексті заміни поняття “злочин” на “кримінальне правопорушення”, пропонуючи визначати “кримінальне правопорушення як суспільно небезпечне, винне, кримінально протиправне діяння (дія або бездіяльність) суб’єкта кримінального правопорушення, а кримінальний проступок – як вид кримінального правопорушення, що має знижений ступінь суспільної небезпеки, яке не зумовлює судимості. У такому сенсі ознаки кримінального проступку зумовлені поглинанням не просто багатьох складів (дисциплінарних, адміністративних, цивільно-правових) правопорушень складами злочинів, а й соціальними характеристиками посягань на основні суспільні цінності”.

Незважаючи на те, що вчені-правознавці достатньо давно вивчають проблеми кримінальних проступків, в усвідомленні сутності цього явища у кримінально-правовій науці та практиці бракує однастайності.

Наукова та практична значущість цієї проблеми визначається необхідністю оновити думку стосовно кримінальних правопорушень, що зумовлено появою нових державних пріоритетів, реформуванням кримінальної юстиції, переорієнтацією на інші, більш досконалі та вільні методи правового регулювання.

Термін “проступок” багатогранний за своїм змістом і вживається в різних значеннях і контекстах.

Дефініцію кримінального проступку у своїх працях розглядали багато вчених, серед яких І.П. Голосніченко, М.М. Дмитрук, О.О. Кашкаров, О.Д. Кос, А.А. Манжула, Л.В. Павлик, С.В. Петков, В.О. Туляков, П.Л. Фріс та ін. Проте чіткого уявлення про правову природу та визначення конкретного поняття, яке б розкривало сутність кримінального проступку, наразі немає.

З цією метою цілком логічно приділити увагу лінгвістичному аспекту, що насамперед допоможе з'ясувати юридичний зміст терміна “проступок”. За етимологією проступок визначається як “гріх”, вина або “проходь” [20, т. 1, с. 328, т. 3, с. 2010]. Сучасні словники української мови розкривають проступок як вчинок, що порушує які-небудь норми, правила поведінки, загальноприйнятий порядок; провину [21, с. 306; 22, с. 817]. У загальносоціальному значенні під проступком розуміється антисоціальна або шкідлива для суспільства дія, спрямована на знищення основ цивілізованого життя та порушення норм, зафіксованих правовими кодексами держави [23, с. 20]. У юридичній енциклопедії проступок розглядається як провина – вид правопорушення, що полягає в провинній дії (або бездіяльності), яка відрізняється від злочину меншим ступенем суспільної небезпеки. За проступок, що полягає в порушенні громадського порядку, до винного може бути застосований один із заходів громадського впливу – громадський осуд, догана, штраф тощо; за проступок, вчинений при виконанні службових обов'язків, – одне з дисциплінарних стягнень; за скоєння адміністративного проступку – одне з адміністративних стягнень [24, с. 47]. В.В. Копейчиков проступок визначає як діяння, що порушує приписи норм права, але не сягає рівня суспільної небезпеки, притаманного злочинам [25]. Традиційною й загальновизнаною в теорії держави та права є думка, згідно з якою правопорушення класифікується на злочини та проступки, що залежить від ступеня суспільної небезпеки (шкідливості) [26, с. 438–439]. У радянському праві, констатує С.В. Петков [27], визначення проступку лише як адміністративного правопорушення було хибним. Таке судження існувало для спрощення діяльності соціалістичних органів, і тому всі проступки називалися правопорушеннями та містилися в одному кодексі – Кодексі України про адміністративні правопорушення. Відповідно до зазначеної теорії проступки-делікти (лат. *delictum* – проступок) – правопорушення, що завдають шкоди особі, суспільству, державі і є підставою для притягнення правопорушника до передбаченої законом відповідальності. Але проступки слід відрізнити від злочинів, оскільки кримінальний злочин – це передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), яке полягає в посяганні на суспільний лад держави, її політичну та економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, яке полягає в посяганні на правопорядок. Отже, термін “проступок” здебільшого використовується як тотожний при визначенні правопорушення, без якогось змістового розмежування. Таке ототожнення, на нашу думку, некоректне, оскільки правопорушення є більш загальним поняттям та за чинним законодавством охоплює всі види проступків і злочини.

Щодо кримінально-правового змісту кримінального проступку серед вчених-правників розгорнулася широка дискусія. І.П. Голосніченко [28, с. 70] пропонує звернутися до досвіду зарубіжних країн і ввести в українське законодавство разом з адміністративними проступками та злочинами термін “кримінальні

проступки”, мотивуючи це відповідністю закономірностей класифікації протиправних діянь і зважанням на усі особливості встановлення як матеріальних, так і процесуальних правовідносин. Порівнюючи дефініції “проступок” і “порушення”, А.А. Манжула [29] робить висновок про те, що порушення становить недотримання системи правил, тоді як проступок – невиконання певного виду конкретно визначеної норми, правила поведінки. Чимало правників стверджують, що інститут кримінального проступку є інститутом кримінально-правової спрямованості [30]. Натомість Л.В. Павлик [31, с. 524] вважає його “нетрадиційним” для галузі кримінального права. Як елемент політики у сфері боротьби зі злочинністю кримінальний проступок визначає О.Д. Кос [32], посиляючись на зміст Концепції реформування кримінальної юстиції. Неоднозначно оцінює у своїх висловлюваннях проступок П.Л. Фріс [33]. Він наводить кілька варіантів термінів, таких як: “кримінальні провини”, “карні провини, переступи” і пропонує використовувати у кримінально-правовій теорії термін “кримінальні провини” (що, на нашу думку, непринятно цій галузі), розуміючи його як суспільно шкідливе, протиправне, винне діяння (дію чи бездіяльність), учинене фізичною або юридичною особою, а також організаційне утворення, що не має статусу юридичної особи, але наділене правом діяти від свого імені, за яке Кримінальним кодексом передбачено відповідальність.

В.О. Туляков [34, с. 29, 117] переконаний у недоцільності використання такого терміна як “кримінальний (підсудний) проступок”, а найбільш виправданим вважає застосування терміна “кримінальний проступок”, оскільки слово “проступок” вказує на зв’язок з іншими видами правопорушень, а “кримінальний” – на зв’язок зі злочином. За своїми властивостями кримінальний проступок, на думку вченого, є проміжним діянням між злочином та адміністративним правопорушенням, за скоєння якого настає кримінальна відповідальність.

Ці твердження, безперечно, варті уваги, оскільки виокремлюють із багатоманітного та суперечливого предмета пізнання характерні ознаки, притаманні одному явищу – кримінальному проступку, і започатковують у науці кримінального права новий правовий інститут, який потребує теоретичного обґрунтування.

Отже, осмислення деяких видів злочинів і злочинної діяльності з колишньої формально-догматичної позиції неможливе, оскільки настає період нового бачення проблем і шляхів нейтралізації наслідків протизаконної діяльності [35, с. 5–8]. Долучаючись до цієї позиції, учені звертають увагу на відсутність у кримінальному проступку рис, притаманних злочинному діянню.

Кримінальний проступок, вважає А.С. Макаренко [36], виступає різновидом кримінального правопорушення й є незлочинним кримінально караним діянням.

Л.В. Павлик [37], розглядаючи поняття “проступок” як “вчинок, що порушує які-небудь норми, правила поведінки, загальноприйнятий порядок, провину”, визначає поняття “кримінальний проступок” як вчинок, що порушує кримінально-правові норми, і робить висновок про відмінність цих двох понять за змістом і непридатність злочинної природи кримінальному проступку.

Отже, з наведеними твердженнями не можна не погодитися. Проте слід наголосити, що характеризуючи кримінальні проступки, потрібно брати до уваги найменшу суспільну небезпеку, зумовлену об’єктом посягання, характером і тяжкістю шкоди, способом вчинення діяння, формою та ступенем вини, мотивами й метою, а також усіма іншими об’єктивними й суб’єктивними ознаками, завдяки чому під кримінальним проступком пропонується розуміти вид кримінального правопорушення, який полягає в суспільно небезпечній поведінці, що посягає на

об'єкти кримінально-правової охорони, яка заподіює або може заподіяти незначну шкоду, а наслідки такої шкоди не можуть бути незворотними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відом. Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / голов. ред. О.С. Мельничук. К.: Наукова думка, 1985. Т. 2: Д–Копці. 523 с.
3. Словник української мови: у 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. 744 с.
4. *Глинский Я.И.* Криминология. Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль: курс лекций. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2009. 507 с.
5. *Карпец И.И.* Преступность как реальность. Вопр. филос. М., 1989. № 5. С. 87–89.
6. Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатодітним, розширення мережі пологових будинків, дитячих садків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни законодавства про шлюб та сім'ю: постанова ЦВК і РНК СРСР від 27 черв. 1936 р.
7. Об отмене уголовной ответственности беременных женщин за производство абортот: Указ Президента Верховного Совета СССР от 5 авг. 1954 г. № 15. Ведом. Верховного Совета СССР. 1954. № 15. С. 334.
8. Об отмене запрещения абортот: указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 ноябр. 1955 г. № 22. Ведом. Верховного Совета СССР. 1955. № 22. Ст. 425.
9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією: Закон України від 12 січ. 2006 р. № 3316-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3316-15> (дата звернення: 01.11.2017).
10. *Дурманов Н.Д.* Понятие преступления / отв. ред. М. Д. Шаргородский. М.; Л.: Издательство АН СССР, 1948. 131 с.
11. Ковалев М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск: Издательство Урал. ун-та, 1987. 213 с.
12. *Кудрявцев В.Н.* Что такое преступление. М.: Госюриздат, 1959. 48 с.
13. *Брайнин Я.М.* Основні питання складу злочину. К.: Вища шк., 1959. 239 с.
14. *Карпушин М.П., Курляндский В.И.* Уголовная ответственность и состав преступления. М.: Юрид. лит., 1974. 231 с.
15. *Шишов О.Ф.* Преступление и административный проступок. М.: МВССО СССР, Всесоюз. юрид. заоч. ин-т, 1967. 67 с.
16. *Турецкий М.* Преступление и дисциплинарный проступок. Социалист. законность. М., 1956. № 10. С. 15–20.
17. *Сахаров А.* Разграничение преступлений и иных правонарушений. Социалист. законность. 1974. № 7. С. 32–35.
18. *Мельникова Ю.Б.* Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания. Красноярск: Издательство Краснояр. гос. ун-та, 1989. 121 с.
19. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В.М. Дрьомін. Одеса: Юрид. літ., 2013. Вип. 69. С. 7–18.
20. Словник української мови: у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. К., 1907–1909. Т. 1; Т. 3. URL: <http://r2u.org.ua/> (дата звернення: 02.11.2017).
21. Словник української мови: у 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наук. думка, 1970–1980. Т. 7. 724 с.
22. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад. В. Яременко, О. Сіпущко. К.: Аконіт, 1998. Т. 3: О–Р. 927 с.
23. *Бачинин В.А., Сальников В.П.* Философия права: краткий словарь СПб.: СПбУ МВД РФ; Лань, 2000. 382 с.
24. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П–С, 2003. 736 с.
25. *Копейчиков В.В.* Правознавство: підручник. 7-ме вид., стер. К.: Юрінком Інтер, 2003. 736 с.
26. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
27. *Петков С.В.* До питання про співвідношення дефініцій “публічний проступок” та “адміністративний проступок”. Юрид. журн. 2010. № 9. URL: <http://justinian.com.ua/print.php?id=3695> (дата звернення: 03.11.2017).
28. *Голосніченко І.П.* Адміністративне законодавство – нові підходи до кодифікації. Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. 2008. № 6. Ч. 1. С. 68–76. – (Спецвип.).

29. Манжула А.А. Дефініція “проступок” як категорія публічно-правової відповідальності. Форум права. 2011. № 3. С. 505–511. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11maarrv.pdf> (дата звернення: 01.11.2017).

30. Кашкаров О.О. Передумови реформування Кримінального кодексу України та створення законодавства про кримінальні проступки. Форум права. 2009. № 1. С. 236–241. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_1_36.pdf (дата звернення: 02.11.2017).

31. Павлик Л.В. Перспективи виділення категорії кримінального проступку за злочинні посягання у сфері економіки. Форум права. 2012. № 2. С. 524–531. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12plvuce.pdf>.

32. Кос О.Д. Кримінальний проступок як структурний елемент політики у сфері боротьби зі злочинністю. Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. 2011. № 5. С. 130–134. – (Спецвип.).

33. Фріс П.Л. Злочин і кримінальна провина : проблеми нормативного закріплення. Право України. 2011. С. 42–49.

34. Кримінальний проступок у доктрині і законодавстві : монографія / авт. кол. : В.О. Туляков, Г.П. Пімонов, Н.І. Мітріцан [та ін.]; за заг. ред. В.О. Тулякова. Одеса : Юрид. літ., 2012. 424 с.

35. Философия уголовного права / сост. Ю.В. Голик, А.Ю. Голик ; под ред. Ю.В. Голика. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 348 с.

36. Макаренко А.С. Щодо правової природи кримінального проступку URL : <http://law-der.ru.if.ua/conference2014/articles/makarenko.pdf> (дата звернення: 01.11.2017).

37. Павлик Л.В. Перспективи виділення категорії кримінального проступку за злочинні посягання у сфері економіки. Форум права. 2012. № 2. С. 524–531. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12plvuce.pdf> (дата звернення: 02.11.2017).

Отримано 30.11.2017